

Talba tal-1753 mill-Kappillan u l-poplu Naduri lill-Granmastru Emanuel Pinto de Fonceca għat-Tkabbir tal-Ewwel Knisja Parrokkjali

Toni Calleja

Dahla

Iż-żmien li qed nghixu fih huwa wieħed partikulari fis-sens li hawn għatx kbir għall-għarfien ta' diversi materji. Fost kollex hawn xenqa biex tkun skoperta dejjem aktar l-istorja tal-lokal fejn nghixu u tan-nies li sawruha. L-isfortuna hi li waqt li hawn dix-xenqa kollha għall-istorja, riċerkaturi hawn ftit wisq. Ir-riċerkka trid ħafna hin u paċenzja u taf tkun deludenti daqs kemm ta' sodisfazzjon. Fortunatament, daž-żmien, bejn ir-riċerkaturi teżisti ħafna kooperazzjoni u jaqsmu l-informazzjoni bejniethom. Hekk ix-xogħol jehfief u jirrendi aktar għax bla riċerkka m'għandekx għalfejn titħajjar tikteb.

L-istorja ma tistax tinbena minn individwu wieħed. Kulhadd irid jibni wieħed fuq ieħor basta ġadd ma jipprova jagħmel tiegħi personali skoperti ta' ġaddieħi. Kull informazzjoni li nagħmlu użu minnha għandha tiġi akkreditatha lil min ikun sabha l-ewwel darba.

Intant, dan l-ahħar waqt xogħol ta' riċerkka iltqajt ma' tagħrifha li żgur għandha tinteressa lin-Nadurin kollha għax titkellem mit-tkabbir tal-ewwel knisja parrokkjali ta' rahal twelidhom. Fortunatament mal-imsemmi dokument insibu wkoll il-pjanta tal-ewwel knisja li sa fejn għandi amment jien, qatt ma kienet ippubblikata qabel.¹ Tiskanta għax l-istorja tan-Nadur, b'mod partikulari dik parrokkjali, dejjem kienet riċerkata ħafna. Dan jikkonferma dak li ghedna aktar qabel, jiġifieri li l-istorja ma tistax tinbena minn wieħed waħdu.

U impara tajjeb li dan l-artiklu partikulari qed jiġi ppubblikat fl-Imnarja ta' dis-sena. Dan mhux biss minħabba li qed niċċelebraw għeluq is-Sena Pawlina, imma wkoll għax kumbinazzjoni, is-sena d-dieħla, preċiżżament nhar it-Tlieta, 28 ta' Settembru 2010, jaħbat il-250 anniversarju mit-tqegħid u t-tberik tal-ewwel ġebla tat-tieni knisja parrokkjali tan-Nadur.

Talba mill-Kappillan u l-poplu Naduri għat-Tkabbir tal-knisja

Fl-ewwel volum tal-istorja tan-Nadur, l-għażiż habib tiegħi Patri Alessandru Bonnici O.F.M. Conv., Alla jtilek il-għalli għad-ding, jgħid il-ġonna li fil-5 ta' Ġunju 1760, l-Isqof Bartilmew Rull, waqt viżta pastorali tiegħi fin-Nadur, osserva li l-knisja parrokkjali kienet ċkejkna.²

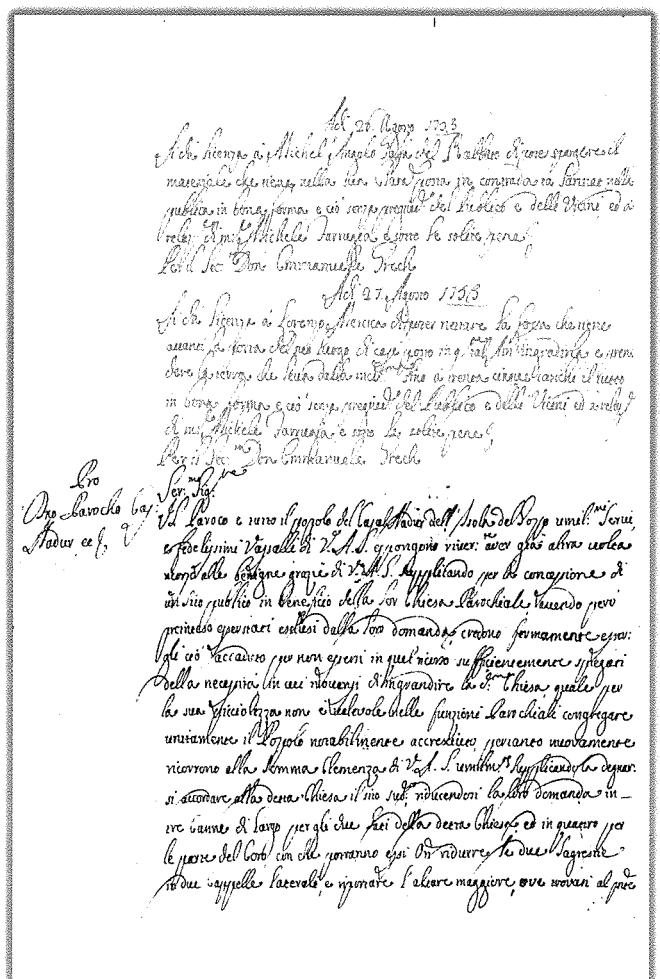
Mur obsor ħej! In-Nadurin fl-għaqal kbir tagħhom

dan l-istat ta' fatt kien ilhom li fehmuh żmien. Il-popolazzjoni tar-rahal minn 410 fl-1695, fis-sittin sena ta' wara kważi ttripplat. Infatti nsibu li fl-1744 din kienet tammonta ġħal 1,143. Għaldaqstant fl-1753, seba' snin qabel l-osservazzjoni tal-Isqof Rull, il-Kappillan Dun Salv Galea (1743-1778) f'għaqda mal-poplu tiegħi, reġgħu għal darb'oħra talbu mill-ġdid, biex il-Granmastru Pinto (1742-1773), jikkonċedilhom biċċa art pubblika li fuqha jkunu jistgħidu jkabbru l-knisja parrokkjali, allura eżistenti.

Intant ir-rikors originali fl-intier tiegħi huwa dan:

*Pro Dom[inus] Par[r]oco Cas[alis] Nadur
Ser[enissi]mo Sig[no]re*

Il Par[r]oco e tutto il popolo del Casal Nadur dell'Isola del Gozo umil[lissi]^{mi} Servi, e fedelissimi Vassalli di V[ostro] A[ltēzza] S[erenissima] espongono river:^{te} aver già altra volta ricorso alla benigne grazie di V.A.S. supplicando per la concessione di un sito pubblico in beneficio

Faksimili tal-ewwel paġna tar-Rikors.

della lor[o] Chiesa Par[r]oc[c]hiale avendo però preinteso esser stati esclusi dalla loro domanda credono fermamente essergli ciò accaduto per non essersi in quel ricorso sufficientemente spiegati della necessità in cui trovarsi di ingrandire la detta Chiesa quale per la sua piccioletta non e valevole nelle funzioni Par[r]oc[c]hiali congregare unitamente il Popolo notabilmente accresciato, pertanto nuovamente ricorrono alla Somma Clemenza di V.A.S. umilmente supplicando la degnarsi accordare alla detta chiesa il sito sud[detti]º riducendosi la loro domanda in tre canne di largo per gli due lati della detta Chiesa ed in quattro per le parte del Coro, con che potranno essi Or[ato]ri ridurre le due Sagrestie in due Cappelle laterali, e riportare l'altare maggiore, ove trovarsi al presenti il Coro; gli Or[ato]ri sperano di esser esauditi dall'innata benignità di V.A.S. si perchè quanto domandano non apporta alcun pregiudizio ne al pub[b]lico, ne al privato. Si ancora e maggiormente perchè si tratta del beneficio spirituale del Popolo di quel Casale e ridonda il tutto in maggior gloria dell'Altissimo. E della grazia rimarranno personalmente obbligati.

F'ili sienna, fi traduzzjoni libera, ir-rikors jghid hekk:

Serenissimu Sinjur,

Il-Kappillan u l-poplu kollu tar-raħal tan-Nadur tal-gżira ta' Ghawdex, qaddejja umilissimi u sudditi mill-aktar leali tal-Altissima Serenissima Tiegħek, b'qima jesponu għal darb'ohra biex tikkonċedilhom biċċa art pubblika b'rīżq il-Knisja Parrokkjali tagħhom. Huma tal-fehma li l-ahħar talba tagħhom kienet imwarrba, għar-ragħuni li ma kenitx imfissra tajjeb il-htieġa kbir li l-knisja msemmija tiġi mkabbra. Minħabba c-ċokon tagħha, din ma tistax taqdi l-funzjonijiet parrokkjali billi tilqa' flimkien il-poplu li issa kiber ħafna.

Għaldaqstant, mill-ġdid, umilment, qeqħdin jirrikorru għat-tjubija kbira tal-Altissima Serenissima Tiegħek biex jogħġibok tikkonċed i l-limsemmija Knisja, l-art mitluba, imnaqqsa għal tliet qasab³ fuq kull naħha tal-imsemmija knisja, u għal erba' qasab mill-bibien tal-Kor. B'din l-art, iż-żewġ sagristiji jkunu jistgħu jinbidlu f'żewġ kappelluni lateral, bl-Artal Maġġur jiġi mċaqlaq għal fejn attwalment jinsab il-Kor.

L-oraturi jittamaw li t-talba tagħhom tkun milquġha mit-tjieba kbira u l-hniena tal-Altissima Serenissima Tiegħek mhux biss minħabba li din ma tikkawża l-ebda preġudizzju ghall-interess pubbliku jew privat, imma l-aktar minħabba l-interess spiritwali tal-poplu ta' dan ir-rahal u ghall-akbar glorja ta' Alla.

Għal din il-grazzja, l-oraturi jibqgħulek personalment obbligati.

Il Coro di S. Speciano di esser escluso dall'innata Benignità di V. A. P. si
perche questo domandato non appena alcun pregiudizio né il pubblico né
al medico si ancora e maggiorniente perche si tratta del beneficio spettante
al del popolo di quel Paese, e non ha il tutto in maggior gloria dell'
Ufficio. Della grazia rimarranno per perpetuamente obbligati =
M. Scipio Sticheti - Secreto studi vicini referente alla relazione
dati in lettere xxiij Marzj 1753 = I. C. Portoghesi aut. M. Giudice
della Mag. Seccozia o informe enfin con fare la pietra et le
L. 23. Marzo 1753 = Parece Concio brevissimo =
Mmo Signor Secreto = Essendomi rata minima da V. S. Ilmo Signor
fatto per fare del Corso e l'opere del Capitano e fanferiori
nella den. Chiesa del med. Capitano ave m. Michele Moretti Capo
maestro dell' Ufficio della Magistrat Secozia ricevutte, e nell' ist
esso tempo mandate le opportune misure e riflessione da lui in
mia reggente, fesse che formato la qui annesca pietra nella
ref. Chiesa parlo con facermi conoscere ch'ella domanda
de' preti. Il quale si trouue in quattro cause e la prima del Coro
ove intendono pomeriggio S. Petrus Maggiore, et in altre ore Canone
di S. cargo per la parte delle due Parrocchie laterali quali de:
siderano ridurre in due Cappelle, et in tal forma inservire la
sua officia regale ovunque publica a proportione del populo necessario in
sciso ragionando che un domandato sia vero, vero et inusuale e
che la pietra rimane periora come si vede nella med. pietra prima
havendo udito a Domenico S. Angelo Camilleri il Secreto S. Giovanni
Lorenzo S. Giacchino della Secozia Augustin, Giovanni et Antonio Gayer
Lorenzo Cremone et altri trenta quegli frati hanno preso il loro reggimento
consenso per il motivo delle costitudita pietre che non vuole in
fator del preti obbligo molto augumentato, sepp' che pietra pomeriggio

Faksimili tat-tieni pagna tar-Rikors.

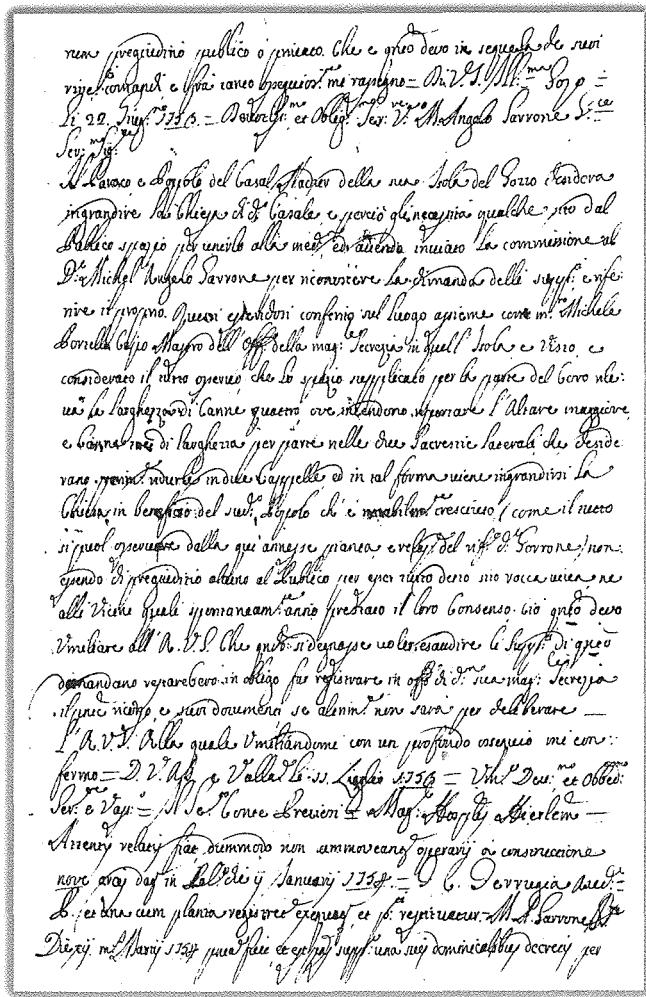
Ir-rapport tal-Imħallef Michelangelo Garrone

Ir-rikors tal-Kappillan u l-Poplu tan-Nadur kien registrat mis-Segretarju tal-Granmastru, il-Palazz, nhar is-17 ta' Marzu 1753. Wiehed mill-Udituri jew ufficċjal tas-Segreterija tal-Granmastru, F.C. Farrugia nghata l-inkarigu halli jieħu f'idejh il-prattiċi meħtieġa. Jiem wara, hu għarrraf b'kolloks lill-Imħallef tas-Segrezja Magisterjali f'Malta, il-Konti Preziosi. Nhar it-23 ta' Marzu 1753, l-imsemmi Konti Preziosi kkomunika ma' wieħed mill-Imħallfin ta' Ghawdex halli jsirru rapport, komplut bil-pjanta b'kolloks, dwar ir-rikors magħmul mill-Kappillan u l-Poplu tan-Nadur.

L-Imħallef magħżul kien M'Anglu Garrone, li rrapporta hekk:

Illustrissimu Sinjur Segretarju,

Peress li l-Illustrissima Sinjurija Tiegħek talbitni neżamina t-talba magħmulu f'isem il-Kappillan u l-poplu tar-rahal tan-Nadur, jien mort biex inżur il-Knisja Veneranda tal-istess rahal fejn bl-intervent tal-imghallem Mikael Portelli, il-Kap tal-Ufficċċu tas-Segreterija Maġisterjali, u fl-istess hin permezz tal-pariri siewja tiegħu, fil-preżenza tiegħi għamel din il-pjanta hawn mehmuża tal-imsemmija Knisja Parrokkjali u qalli li t-talba tal-imsemmija oraturi hija ta' erba' qasab fuq in-naha tal-Kor fejn hemm

Faksimili tat-tielet paġna tar-Rikors.

il-ħsieb li jiġi ttrasportat l-Artal Maġġur, u tliet qasab wisa' fuq kull naħha taż-żewġ sagristiji lateralji biex isiru żewġ kappelluni b'tali mod li tkun tista' tigi mkabba l-imsemmija knisja li issa saret wisq żgħira ghall-poplu li kiber hafna. Huwa żied jgħid ukoll illi l-art mitluba kienet xaghri u m'għandha l-ebda siwi, u li fl-istess hin il-pjazza tibqa' spazju ja.

Għalhekk bħalma gharrfuni Duminku Said, Anglu Camilleri, is-Sacerdot Giovanni Attard, Ġakkinu Vella, Ġużepp Aquilina, Ġiovanni u Toni Cassar, Wenzu Cremona u oħra jnnej li joqogħdu qrib, li lkoll kemm huma lesti jagħtu l-kunsens tagħhom għar-raġuni li tkun ibbenefikata din il-kumdità spiritwali b'riżq, u affavur l-imsemmi poplu li kiber hafna, mingħajr ma jkun hemm l-ebda preġudizzju kontra l-interess pubbliku jew privat. Dan hu dak li għamilt wara l-ordnijiet li inti tajjeb.

Għawdex: it-22 ta' Ġunju 1753.
iffirmat M'Angelo Garrone – Imħallef

Ir-rapport tal-Konti Preziosi

Il-Konti Preziosi, l-Imħallef tas-Segrezia Maġisterjali, wara li rċieva u studja r-rapport tal-Imħallef Garrone, u bir-rikors originali tal-Kappillan Dun Salv Galea u l-Poplu tan-Nadur

quddiemu, hareġ b'dawn il-konklużjonijiet biex jitressqu quddiem il-Granmastru għad-deċiżjoni finali tiegħu:

Serenissimu Sinjur,

Il-Kappillan u l-Poplu tar-rahal tan-Nadur ta' din il-Gżira ta' Ghawdex, jixtieq[u] jkabbru il-knisja tal-imsemmi raħal, u għalhekk jeħtieq[u] biċċa art pubblika biex fuqha titkabbar l-imsemmija knisja. Il-kummissjoni ġiet mibgħuta lid-Duttur M'Anġlu Garrone biex jistħarreg it-talba tal-oraturi u jagħti l-opinjoni tiegħu. Dan mar fuq il-post u ddiskuta l-kwistjoni ma' Mastru Mikkel Portelli, Kap tal-Ufficċċu tas-Segreterija Magisterjali f'dik il-Gżira (ta' Ghawdex), u wara li kkunsidrajna kollo, deher car illi l-ispażju tal-art mitluba fuq in-naħha tal-Kor trid tkun erba' qasab wiesgħa, fejn hemm il-ħsieb li jitqiegħed l-Artal Maġġur, u tliet qasab wisa' fuq kull naħha tas-Sagristiji laterali biex, skond ix-xewqa tagħhom, dawn isiru żewġ kappelluni, b'tali mod li l-knisja tkun tista' tigi mkabba b'riżq l-imsemmi Poplu li issa kiber hafna (dan jidher car mill-pjanta u r-rapport tad-Duttur Garrone) mingħajr ebda preġudizzju ghall-interess pubbliku, u biex jingħad kollo, l-art inkwistjoni hija xaghri, u mingħajr ebda preġudizzju għannies ta' dawk l-inħawi, li minn jeddhom taw il-kunsens tagħhom.

Il-Konti Preziosi fl-ahħar ifakk li madankollu jibqa' l-obbligu li r-rikors u d-dokumenti relatati għandhom jiġu r-registrati fl-Ufficċċu tas-Segreterija Magisterjali, għax altrimenti "non sarà per deliberare".

Valletta: il-11 ta' Lulju 1753.
iffirmat Il Secreto Conte Preziosi

Is-supplika quddiem il-Granmastru

Is-supplika tressqet quddiem il-Granmastru Pinto fil-Palazz mill-Uditur F.C. Farrugia fl-udjenza tat-2 ta' Jannar 1754:

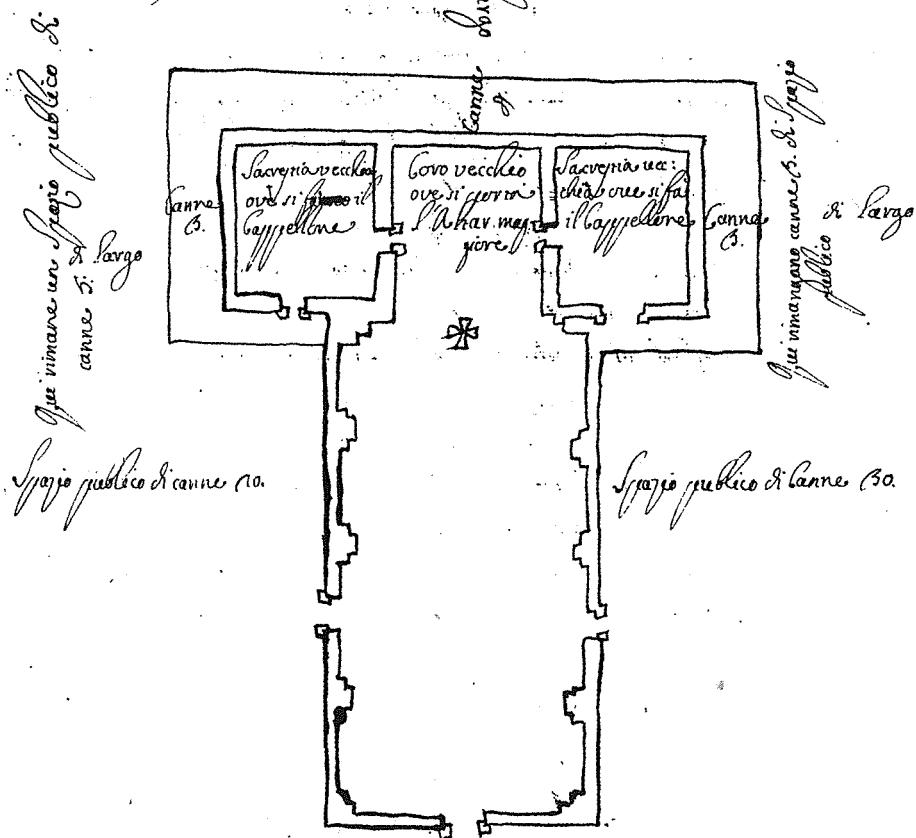
"Attentis relatis fiat dummodo non amoveantur operarii in constructione nove aras", voldieri: "Wara li b'attenzjoni flejna l-proċeduri kollha li saru, isir kollo skont it-talba sakemm il-ħaddiema tal-bini ma jċaqlqu mill-ġdid l-ortal".

Ftit taż-żmien wara, id-deċiżjoni pozittiva tal-Granmastru, kif kienet il-konswetudni proċedurali, kienet ikkomunikata lill-Imħallef M'Anġlu Garrone u kienet reġistrata fl-Atti tal-Università ta' Ghawdex u awtentikata min-Nutar Salvator Cordina nhar it-2 ta' Marzu 1754.⁴

Il-Knisja l-ġdidha

Nistgħu nissupponu b'liema ferħ intleqgħet fin-Nadur it-tali aħbar. Il-Granmastru kien ikkonċieda għat-talba li sarithu pozittivament.

Much Res Dne Barochem Veg Lareh late Hr. Natura Dom. Salazar.
 Salazar prop. et n. d' ei receperit suus in his super licetio et fuit Marley
 Legitimo. In hanc regalitate est ex D. labore res publica Dne
 Ita est quod Salazar Cordinus fuit in Monum
 Quod nunc manet Canne B. di sedis publico

Qui v' e un spazio pubblico di canne 130 di lunghezza
 e di larghezza canne.

Hekk ix-xewqa kbira, kollha mħabba u fidi, tal-Kappillan u l-Poplu tan-Nadur kienet sodisfatta. Izda minħabba diversi raġunijiet il-bini ma bediex b'mod istantanju. Apparti li fil-gżira Ghawdxija, dik il-habta, il-faqar kien xi ħaża tal-waħx, riedu qabel xejn isiru l-preparamenti meħtieġa.

Il-knisja kienet sejra tkun ġdida għal kollox. Hi ġiet proġettata li tinbena madwar il-knisja l-qadima, l-istess kif sar għall-knisja tax-Xewkija ta' żmienna. Għalhekk mhux għaġeb li kellhom jgħaddu xejn anqas minn sitt snin, qabel ma fl-1760, il-Kappillan Dun Salv Galea qiegħed l-ewwel ġebla tat-tieni tempju parrokkjali Naduri. Il-knisja telghet fuq pjanta ta' Ĝużè Bonnici, minn Hal-Luqa, arkitett tal-Ordni ta' San Ģwann⁵ li għamel użu minn disinn maħjuż mill-fratell kapucċin Fra Ĝużepp Grech, imlaqqam Ta' Qrolli, mill-Isla.⁶

Il-Kappillan Galea ma kellux ix-xorti jara l-ħolma ta' ġajtu lesta għax mid-dehra miet ta' malajr, nhar is-26 ta' Frar 1778, meta ma kellux għajnej 65 sena. Floku lahaq Dun Frangisk Sapiano li appuntu kelli jkun hu li jlesti l-knisja. Infatti fit-tieni Reġistru tal-Mejtin (1762-1812), qabel is-6 ta' Lulju 1804, il-Kappillan Sapiano kiteb eżattament hekk: "Bil-permess u d-delegazzjoni ta' Mons. Labini, Isqof, Arcisqof ta' Rodi, jiena nnifsi, Frangisk Sapiano, il-kappillan, berikt b'mod solenni l-knisja parrokkjali ddedikata lill-Qaddisin Appostli San Pietru u San Pawl f'dan ir-raħal tan-Nadur. Jien qaddist l-ewwel quddiesa solenni fl-24 ta' Ĝunju 1804, bl-assistenza tas-sacerdoti, tal-Kan. Dun Markantonju Cutajar u tal-Prim Ċerimonjier Dun Anton Gafà. Kien hemm ukoll prezenti l-kleru u l-poplu kollu tal-parroċċa. Dik il-ġurnata kienet waħda ta' ferħ għal kulħadd. Imbagħad, fid-29 ta' Ĝunju, jum il-festa solenni tal-Appostli San Pietru u San Pawl, gew nies minn kullimkien, u l-barranin kollha ntilfu fl-ammirazzjoni tagħha, u bdew jifirħulna. Nhar il-festa, tkantat quddiesa solenni minn Dun Nikol Vella, il-kappillan tar-rahal tax-Xewkija. Il-Kan. Cutajar, fuq imsemmi, għamel il-paniġierku. Imma daklinhar tat-tberik tal-knisja, waqt il-quddiesa solenni, kont jiena nnifsi li għamilt il-paniġierku. Bħala sinjal ta' ferħ, il-poplu offra donazzjoni ġeneruża hafna".⁷

Il-knisja kienet ikkonsagrata mill-Agostinjan, Mons. Pawlu Micallef, Isqof ta' Città di Castello, u Amministratur Apostoliku għad-Djočesi Ġħawdxija nhar it-12 ta' Mejju 1867.

Konklużjoni

Minn daklinhar 'il hawn il-Knisja Parrokkjali tan-Nadur, kienet imkabbra u msebbha b'min jaf kemm sagrifċċi kbar magħmula mill-parruccani tagħha. Ma tghaddix sena li fiha ma jiżżanżnu

opri artističi ta' valur kbir. U sewwa jsir għax il-knisja hija d-Dar ta' Alla li jixraq lu l-ikbar u l-ahjar bħalma lema ħi-Tempju s-Sultan David fid-dehra profetika li kelle.

Biss kull wieħed u waħda minna tajjeb niftakru wkoll fi kliem Pawlu ta' Tarsu, il-mahtur tan-Nadurin, meta wieqaf f'nofs l-Areopagos kien qed ikellem lin-nies ta' Ateni: "Alla, li għamel id-dinja u kull ma fiha, Hu, li hu sid tas-sema u l-art, ma jgħammarx f'tempji magħmulin minn id il-bniedem, lanqas mhu moqdi minn idejn il-bnedmin, bħallikieku jeħtieg xi ħaża, Hu li jagħti lil kulħadd il-ħajja, in-nifs u kollox" (Atti 17, 24-25).

Għax tabilhaqq, Alla m'għandux ħtiega ta' knejjes mibnija b'idejn il-bniedem. Alla għandu tempju f'kull ruh li tfitħex is-sewwa u tissaffa dejjem aktar fil-ġid li xixerred madwarha. U dawn it-tempji: it-tempju tal-ħolqien u dak tal-erwieħ, jogħġibu bil-qabda iżżejjed lil Alla, mill-knejjes kollha li għollewl l-id u l-ġenju tal-bniedem.

Halli mela, mingħajr ma nittraskuraw it-tempju mibni b'idejn il-bniedem, inkunu dak it-tempju li l-aktar jogħġib l-

Referenzi:

1. Ghall-ġieħ tal-istorja rrīdu ngħidu li:
 - i: f'*In-Nadur – Grajjet Kollegġjata u Bażilika imxbilkin fil-hajja socjali ta' Ghawdex*, Vol. 1, p. 221, Patri Alessandro Bonnici O.F.M. Conv., Malta 1984, ipproduċa pjanta tat-tali knisja bbażata fuq id-deskrizzjoni jiet tal-Viżi Pastorali tas-snin 1755, 1760, u 1773;
 - ii: *F'San Koronatu Martri, meqjum fil-Kolleġġjata – Bażilika Nadur, Ghawdex* 2004, p. 62, l-awtur, il-ħabib tiegħi, Dun Dumink Camilleri, ippubblika pjanta oħra tat-tali knisja kemmxjejn differenti minn ta' Bonnici, ibbażata fuq deskrizzjoni mogħtija fil-Viżi Pastorali tal-Isqof Gaspar Gori tas-16 ta' Settembru 1723. Camilleri jaġħtina wkoll impressjoni artistika tal-faċċċata, u oħra tal-ġenb tal-ewwel knisja parrokkjali tan-Nadur.
2. A. BONNICI, *In-Nadur*, op. cit., I, 222.
3. qasba hija kejл antik Malti ekwivalenti għall-tmient ixbar (10.312 pulzjer x 8) jew 2.095 metri.
4. NAG, UG, *Lizenze Fabriches 2 [1723-1757]*; ara kronologikament wara s-27 Aww 1753.
5. K. CARUANA, *In-Nadur u t-Tempju Tiegħu Monumentali*, 1953, p. 67.
6. A. BONNICI, *In-Nadur*, op. cit., I, 223.
7. *Ibid.*, p. 290.